

- Tudományos Akadémia, 1900. – 1175 old.
12. Szabó K. Első könyv / Károly Szabó // Kun László. Méhner Vilmos kiadása. – 1886 (reprint 1988). – 398 old.
13. Zsoldos A. Kings and Oligarchs in Hungary at the Turn of the Thirteen and Fourteen Centuries / Atilla Zsoldos. – Hungarian Historical. – Review 2, no.2 (2013). – Old. 211-242.
14. Zsoldos A. Magyarország világi archontológiája 1000-1301 / Atilla Zsoldos // Hungarian Secular Archontology. – Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 2011. – 312 old.
15. Zsoldos A. A Henrik-fiak: A Héder nembéli Kőszegiek családi története / Atilla Zsoldos // The Henrik Sons: The Family History of the Kőszegs of the Héder Kindred. – Vasi Szemle 64. – 2010. – Old. 114-179.
16. Zsoldos A. «IV. László és a Kállaiak ősei». Ladislaus IV and the Ancestors of the Kállais / Atilla Zsoldos // A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve. – Nyíregyháza: András Múzeum 2000. – Old. 98-129.

РЕЗЮМЕ

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ КОРОЛЕВСКОЙ ВЛАСТИ И ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ МАГНАТСКОЙ ВЕРХУШКИ В ВЕНГЕРСКОМ КОРОЛЕВСТВЕ В ПОСЛЕДНЕЙ ТРЕТИ XIII ВЕКА

Казак А. О. (Ужгород)

Статья освещает взаимоотношения последних представителей правящей династии Арпадов с представителями магнатской верхушки Венгерского королевства. Особое внимание уделяется деятельности магнатских семей, направленной на ослабление королевской власти и усиление своего влияния на политическую и социально-экономическую жизнь Венгрии в последней трети XIII века.

Ключевые слова: Арпады, Венгерское королевство, магнаты, магнатские владения.

SUMMARY

THE RELATIONSHIPS BETWEEN THE ROYAL AUTHORITY AND REPRESENTATIVES OF MAGNATES ELITE IN HUNGARIAN KINGDOM IN THE LAST THIRD OF THE 13th CENTURY

O. Kazakov (Uzhhorod)

This article highlights the relationship of the last representatives of the ruling Arpad dynasty with representatives of the magnates of the Hungarian kingdom. Particular attention is paid to the activities of the magnate families, aimed at weakening the royal power and increasing their own influence on the political and socio-economic life of Hungary in the last third of the 13th century.

Keywords: The Arpads, Hungarian kingdom, magnates, magnates' possessions.

УДК 94 (437.6) «15»:274

МАРТИН ЛЮТЕР ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМАЦІЇ НА СЛОВАЦЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XVI СТОЛІТТІ

Борис І. І. (Ужгород)

У статті розглядається процес проникнення та характер поширення Реформації на словацьких теренах у XVI ст. Аналізуються питання, пов'язані з оцінкою внутрішнього становища церкви, прийняття та закріплення реформаторських ідей, їх значення в духовному житті словацького суспільства.

Ключові слова: Мартін Лютер, Реформація, церква, віра, лютеранство, євангеліки, Бог, християнство, католицизм, духовенство.

Постановка проблеми. 2017 р. весь християнський світ відзначив 500-річчя від початку масштабного духовного відродження, яке назавжди змінило хід світової історії. Початком Реформації прийнято вважати виступ німецького ченця Мартіна Лютера 31 жовтня 1517 р., який того дня прибив 95 тез до брами собору у Віттенберзі. В першу чер-

гу, Лютер виступив із відкритою критикою церковної практики індульгенцій. Його метою, однак, не було внести розкол і заснувати нову конфесію. Лютер, як і багато його сучасників, гостро усвідомлював необхідність реформ з метою очищення церкви від зловживань, несумісних із євангельською істиною. Основними питаннями й мотивом

викладених тез, власне, як і Реформації як явища, було спростування догмата божественності особистості папи й посередництва священників між Богом і людиною. Вони повинні лише направляти паство, слугувати взірцем для справжніх християн. Лютер у своїх працях неодноразово наголошував на тому, що людина рятує душу не через церкву, а через віру, а віра нею здійснюється наодинці з Богом, без посередників. Таким чином, розпочався процес, який неможливо було зупинити, і церква почала перероджуватися знизу.

Власне, Реформація була складним, багатостороннім явищем. Вона включала в себе не тільки християнське духовне відродження і повернення до апостольських норм церковного життя, а й політичну, соціально-економічну і культурну трансформацію насамперед європейських суспільств.

Мета нашої статті – на основі опублікованих джерел та огляду наукової літератури розкрити основні питання та особливості словацького реформаційного руху протягом XVI ст.

Визначена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: охарактеризувати процес проникнення та поширення Реформації на теренах сучасної Словаччини, простежити правове закріплення реформаторських ідейних засад на словацьких землях.

Виклад основного матеріалу. На словацькі терени Реформація почала проникати на початку 20-х рр. XVI ст. Купці з королівських і гірничопромислових міст поверталися з Німеччини, приносячи з собою новини про Мартіна Лютера і книги, які відображали його погляди. Наприкінці 1521 р. пастор із Банської Бистриці отримав кілька памфлетів Лютера від настоятеля Кенігштайнського монастиря біля Дрездена, після того як міський нотарій висловив свою підтримку поглядам Лютера. 1522 р. Георг Баумхекель із Банської Бистриці та Мартін Ціракус із Левочі стали першими зі 1018 угорських студентів, які в XVI ст. навчалися у Віттенберзькому університеті. Тоді ж у Словаччині з'явилися перші розповсюджувачі вчення Лютера. Ними були Конрад Кордатус та Йоганн Креслінг із придворного оточення королеви Марії в Буді, де наставник Людовика II Георг Бранденбург та інші німці виражали підтримку вченню Лютера. Крім іншого, вони проповідували його ідеї в гірничопромислових містах з 1522 по 1525 рр. [16, с. 154]. Інші священники були вихідцями із Сілезії; населення гірничопромислових міст підтримувало з ними тісні торгові та дружні зв'язки.

Католицька церква і дворянство спочатку намагалися запобігти поширенню Реформації. На сеймах 1523 і 1525 рр. вони прийняли суворі закони, спрямовані проти тих, хто проповідував учення Лютера, проти його послідовників. Але всі заборони залишалися на папері й не мали наслідків доти, доки не були затребувані в ході католицької Контрреформації. Так само неефективними вияви-

лися зусилля папського легата, який виступав за більш суворі заходи проти протестантів. Шлях до швидшого поширення Реформації був відкритий битвою при Могачі. Загибель двох архієпископів і п'яти єпископів істотно послабила жорстку реакцію католицької церкви, а війна за угорський тільки посилювала занепад католицької церкви в Угорщині.

Після 30-х рр. XVI ст. поширенню Реформації сприяли деякі магнати, які керувалися не тільки релігійними уподобаннями та переконаннями, але й прагненням дістати в управління або володіння вільну церковну власність. Число прихильників учення Лютера в Словаччині з числа вищих світських посадових осіб, які одночасно підтримували Фердинанда, особливо зросло після 1530 р. Серед них були й такі вельможі як Алексій Турзо, котрий запропонував надавати стипендії для закордонного навчання теологів у Віттенберзі; Петер Перені, Томаш Надашді, Франтішек Нярі, граф Гашпар Драгфі, який виступив патроном першого синоду євангелістів у задунайському місті Ердеді, що відбувся 1545 р., Франтішек Бебек та інші [17, с. 101]. Серед дрібних дворян число прихильників Реформації також зросло; до них входили, наприклад, члени родин Балаші, Нярі, Радвані, Беницькі. Вони користувалися наданим їм, як патронам церкви, правом призначати священників і відкривати в своїх володіннях школи, де вчителями наймалися гуманістичні лютерани, нерідко випускники Віттенберзького університету. Містяни також прагнули домогтися права обирати собі священників, запрошувати проповідників та управляти власністю світських братств, які ставили перед собою як релігійні, так і благодійні цілі. Поширенню Реформації також сприяли солдати, котрі служили в армії Фердинанда I, велика частина яких не була чужа протестантизму [16, с. 155]. Протягом тривалого часу вони несли службу у фортецях уздовж турецького кордону і нерідко супроводжувалися протестантськими священниками. Навіть деякі командувачі габсбурзької армії підтримували реформаційні ідеї.

Не тільки солдати і світські землевласники, а й ряд ієрархів церкви схилилися до того, щоб стати на бік Реформації. 1556 р. Нітрянський єпископ Ференц Турзо після 22-х років служби зняв із себе сан, прийняв лютеранство та одружився. Положення всередині католицької церкви ускладнювали самі Габсбурги. У другій половині XVI ст. архієпископська кафедра в Естергомі залишалася вільною протягом 26 років. Нітрянські єпископи майже весь час проводили у Відні, де їм було довірено керівництво Угорською палацовою канцелярією, і вкрай нерегулярно відвідували свою єпископську резиденцію. Поширенню протестантизму сприяла присутність османів, оскільки Габсбурги мали гостру потребу в матеріальній та особистій допомозі з боку лютеранського дворянства і міст [4, с. 20]. До того ж,

турки взагалі не звертали уваги на поширення Реформації доти, доки населення сплачувало необхідні податки, і навіть розглядали це як ще один засіб ослаблення Габсбургів.

Деякі представники знесиленої католицької церкви намагалися стримувати поширення Реформації. Але в країні, що кипіла боротьбою за корону між Фердинандом Габсбургом та Яном Запольським та випробувала загрозу османського вторгнення, це було практично неможливо. 1530 р. архієпископ Естергомський звернувся до шахтарських міст у центральній Словаччині, застерігаючи їх проти лютеронських «помилочок». Він наказував клірикам поважати святих, кріпити віру своїми справами і дотримуватися постів у парафіях. Далі він нагадував жителям міст, що вони повинні сповідатися хоча б раз на рік, виконувати накладену покуту, підносити молитви і здійснювати інші благочестиві діяння в повному обсязі. 1540 р. архієпископ Ференц Франгепан представив докладний звіт про поширення Реформації і зазначив, що на її шляху не можна поставити дієвих перешкод доти, доки зберігається існуюча політична ситуація в королівстві. Згідно з даними звіту, простий люд, а ще більшою мірою дворяни підтримували лютеранську Реформацію [16, с. 156].

Але поки католицькі єпископи скаржилися на втрату власності і парафій, доходи з яких вони привласнювали і духовною турботою про які нехтували, міста і дворяни користувалися своїм давнім правом патронату обирати або призначати священників, проповідників і наставників, і віддавали перевагу тим, хто проповідував учення євангелічної гуманістичної Реформації, особливо в її лютеранській формі. Міста, магнати і дворяни брали на службу проповідників – прихильників Реформації. Вони також використовували доходи з церковної власності для того, щоб відкривати міські або дворянські школи, надавати допомогу бідним і задовольняти інші потреби громади. З 1520 р. і аж до кінця XVI ст. на словацьких землях було відкрито 83 школи, з яких 63 – після 1550 р. З них менше 10, включаючи семінарію, засновану в Трнаві Мікулашем Олагом, були католицькими [4, с. 23]. Хоча Реформація в Словаччині визначалася і проводилася цивільними керівниками, теологічні підстави руху залишалися в руках переважно лютеранського духовенства. Це узгоджувалося з ученням про «священство всіх віруючих», сформульованим Лютером на початку 20-х років XVI ст. в його реформаційних трактатах, які замінили якісну відмінність між кліриками і мирянами на функціональні відмінності. Згідно з цим ученням, усі християни рівні перед Богом, але їм довіряють різні посади й накладають на них різні обов'язки [16, с. 156].

Однак деякі реформаційні діячі радикалізували церковно-теоретичне вчення Лютера, щоб пропагувати ідеї соціальної та економічної рівності,

вести етику, засновану на суворому застосуванні десяти біблійних заповідей, а іноді навіть стародавнього церемоніального закону Старого Заповіту. Отже, можемо констатувати тенденцію поширення поряд із євангельською або лютеранською Реформацією сакраментаріанства та антитринітаризму, що ще більше ускладнювало релігійну картину в країні.

У 30-40 рр. XVI ст. східнославацькі королівські міста Пряшів, Бардіїв, Кошице, Левоча і Сабінов, комітати Спиш і Ліптов, усі шахтарські міста центральної Словаччини, західнославацькі міста Тренчин і Жиліна, а також малі міста, такі як Бановці й Нове Місто-над-Вагом, де проживало змішане словацько-німецьке населення, прийняли Реформацію. Католицькі обряди були повністю скасовані. Швидше, вони були поступово замінені на євангельські елементи Лютеранського вчення. Наприклад, навіть у другій половині XVI ст. індивідуальна усна сповідь усе ще практикувалася в шахтарських містах, а також зберігалися літургійне облачення і загальний характер меси з невеликими модифікаціями, введеними у Віттенберзі [2, с. 40; 3, с. 87; 13, с. 180].

У 40-х рр. XVI ст. церковні групи, які підтримували та поширювали Реформацію, намагалися відокремлюватися від католицької церкви й утворювати самостійний організаційний порядок. Примушувала їх до цього необхідність оборони перед представниками католицької церкви, намагання паралізувати національний радикалізм, зростаюча потреба в об'єднанні для вирішення питань віри, навчання, права. Особливо важливою проблемою було поповнення духовних станів. У результаті такої діяльності з'явилися перші конкретні постанови, що стосувалися церковного життя. Першими статтями реформаційного спрямування, які виникли на теренах «гірської» Угорщини, стали так звані Шариські статті (*Articuli congesti ad instauracionem ecclessarium in comintatu Saarosiensi*). Їх було прийнято 1540 р. й вони вважаються найстарішими на теренах Словаччини. Правила встановлювалися для Шариських церков у містах Бардіїв, Пряшів та Сабінов. Вони містили 26 принципів церковного життя. На той момент ці правила ще не розрізняли двоступеневу церковну політику (віруючі та керуючі) [14, с. 48; 17, с. 104].

На ґрунті поширення Реформації 13 грудня 1545 р. було розпочато перше засідання Тридентського Собору, де визначалися головні цілі католицького. Фердинанд I взяв на себе відповідальність зобов'язати протестантів до поступок і зробити спробу вирішити конфлікт шляхом досягнення компромісу. Однак свою силу показав зворотний процес. Міста «Пентаполітани» зібралися й виступили зі своїми статтями на синоді у Пряшеві, що відбувся 1546 р. під назвою «*Cannones Synodi Eperiensis de Doctrina et Ritibus*». Їх основу становили попередні 26 статей (Шариські статті), вони вже

поширювалися на п'ять вільних королівських міст «гірської» Угорщини (до попередніх приєдналися Кошице і Левоча). Крім їхніх представників, на синоді були присутні представники двох міст Списького комітату та декількох центрально-словацьких шахтарських колегій, священники, ректори шкіл та представники магістратів [15, с. 90; 17, с. 104]. Пряшівський синод прийняв 16 канонів, в яких були сформульовані основні принципи церковного життя. За основу віри взяли Аугсбурзьке віровизнання та «Загальні принципи теології» («*Locī communes*») Філіпа Меланхтона [9, с. 93; 13, с. 81].

Пряшівські статті знаменували собою початок розвитку двоступеневої євангельської церкви Аугсбурзького визнання (колегія та сеньйорат). Єпархії повинні були утримувати реформаційне вчення. У випадку, якщо вони не будуть дотримуватися цього правила, священники мали повідомити про це архідияконів (головуючому). На синоді в Пряшеві прихильники більшості міст Спиша й Шариша обрали першого керуючого. Це був Міхал Радаші. На керуючого покладалося спостереження за чистим вченням, висвячування священників, відвідування церковних нарад і виправлення наслідків. У статтях увага приділялася створенню шкіл та проведенню богослужінь, турботі про бідняків, встановленню церковних свят та їх дотриманню [17, с. 104-105].

Через невдалі спроби католицької верхівки припинити поширення реформаторських поглядів було прийнято рішення ще раз спробувати досягти компромісу між протестантами і католиками. З огляду на це 15 травня 1548 р. було проголошено «Аугсбурзький інтерім» (тимчасову постанову). Згідно з її положеннями, дозволялися шлюби священнослужителів, а таїнство причастя можна було вести за обома зразками. Питання спокутування гріхів було викладене в поміркованому дусі. У Лейпцизькому інтерімі, який виробив Філіп Меланхтон у грудні 1548 р., зберігалися навіть деякі римо-католицькі церемонії (наприклад, Боже тіло).

У даній ситуації король Фердинанд I на угорському сеймі 1548 р. у Прешпорку сформулював подібний до Аугсбурзького інтерім. Головна суть даної постанови зводилася до того, що релігія повинна повернутися до своїх попередніх форм, а ересь має бути викорінена. Словацькі міста, які прийняли Реформацію, повинні були обґрунтувати позицію свого відходу від настанов католицької церкви та реформування своїх церковних обрядів [15, с. 94].

Цікавим є такий факт: у прийнятій постанові чітко не констатувалося, що під церквою розуміється виключно римо-католицька церква. Текст документа дозволяв неоднозначно трактувати п'яту статтю постанови, яка звучала так: «*Про справи релігійні висловлюються водночас усі крайові ради і стани, заявляючи, що необхідно божу честь і релі-*

гію повернути до попереднього стану, а віровідступництво усюди скасувати згідно з нагадуванням Їх Королівської Величності» [15, с. 95]. Римо-католики під попереднім станом розуміли церкву до Мартіна Лютера, а лютерани розуміли це як повернення до загальної апостольської церкви, оскільки, на їхню думку, Реформація означала лише повернення до Святого Письма, і саме до такої церкви вони свідомо зголошувалися. Такого сенсу вони надавали усій постанові і вважали її підтримкою для себе.

Постанова 1548 р. знаменувала в Словаччині поворотний момент у розвитку, оскільки те, що доти відбувалося більшою чи меншою мірою незаконно, тепер спиралося на законну базу. Дана постанова давала протестантам-лютеранам можливість тримати оборону. Реформація заклала в Словаччині свій фундамент, отримала освічених проповідників та організовані школи. Римо-католицьку церкву вже вважали пережитком. А присутність окремих представників її ієрархії на сеймі у Прешпорку підживлювала надію на те, що й високе духовенство приступить до Реформації.

Хоча король Фердинанд в указі від 11 вересня 1548 р. особливо визнав привілеї міст, туди було направлено слідчі комісії для викорінення євангельської «ересі». У відповідь протягом наступних двадцяти років трьома лігами словацьких міст було розроблено і прийнято три визнання віри [16, с. 158].

Перше віровизнання в Словаччині розробив ректор міської школи в Бардієві Леонард Стоцкел. Він брав участь у роботі синоду в Пряшеві 1546 р., на якому було прийнято статті, що утверджували євангельську віру на словацьких землях. 1549 р. ліга із п'яти королівських міст у Словаччині доручила йому розробити документ для подання єпископу, який відвідав регіон. П'ять східно-словацьких королівських міст (Пряшів, Бардіїв, Левоча, Сабінов і Кошице), пов'язані договором 1483 р. про загальні принципи дії, вирішили прийняти єдине віровизнання. Розроблена Стоцкелом так звана «*Confessio Pentapolitana*» була заснована на Аугсбурзькому сповіданні та загальних положеннях Філіпа Меланхтона. 2 серпня 1549 р. віросповідання було надане для ознайомлення королівським комісарам. Його підписали король Фердинанд I, Ягерський єпископ Антон Вранчич та Естергомський архієпископ Мікулаш Олаг. 1564 р. віровизнання було знову скріплено 22-ма підписами у Бардієві на конвенті. Незважаючи на деякі суперечки, східно-словацькі міста зуміли об'єднатися навколо проблеми віросповідання і, таким чином, досягти спокою в плані захисту від католицької верхівки хоча б на деякий час [9, с. 18; 13, с. 73; 15, с. 103; 16, с. 158].

Десятьма роками пізніше, 1559 р., коли архієпископ Естергомський Мікулаш Олаг спробував ввести канони Тридентського собору в шахтарських

містах центральної Словаччини, сім міст доручили Ульріху Цубіцуларіусу-Каммеркнехту з Банської Штявниці розробити текст віровизнання, відоме нам як «*Confessio Montana*». Таким же чином пасторське братство XXIV-х Спиських міст представило єпископові Дердю Борнемісі текст віросповідання (*Confessio Scepusiana*), підготовленого Циріаком Кохом і Валентином Мегандером. Визнання віри «*Confessio Scepusiana*» було схвалене єпископом Борнемісою, а 1573 р. – архієпископом Естергомським Антоном Вранчичем. Пізніше сеньйор Антон Платнер на з'їзді сеньйорів, що відбувся 8 листопада 1590 р. у Жаковцях, дав усім священикам братства підписатися під даним документом із зобов'язанням дотримуватися його положень і жити за його правилами. Значення цього віровизнання яскраво виражене в словах історика Віктора Брукнера: «...Вони ще не думали про остаточне відокремлення від римської церкви і вважалися добрими католиками» [1, с. 134; 8, с. 16; 15, с. 112].

Всі три сповідання, щоб домогтися визнання і терпимості, підкреслювали «католицький характер» євангельської віри. Помірний підхід лютеран знайшов своє вираження у збереженні багатьох традиційних елементів літургії і благочестя, очищених від «папських» зловживань. Це відображено у візитації (інспекція) каноніків Естергомського архієпископства. У 60-х рр. XVI ст. такі інспекції були спрямовані в 10 комітатів, розташованих на теренах сучасної Словаччини. Їх результати засвідчили, що більшість священиків були одружені і причащали мирян «під обома видами», тобто і хлібом, і вином. Ухвалення причастя під обома видами не було рідкістю в Угорщині XV ст. В роки роботи Тридентського собору представники угорської католицької церкви намагалися домогтися визнання клерикального шлюбу і дозволу причащати мирян у ході меси хлібом і вином. Таким чином, інспектори, яких перш за все цікавив стан власності та літургійного облачення і які лише поверхово оцінювали теологічні погляди місцевих кліриків, у своїх звітах відзначили, що відвідані ними парафії, як і раніше, «істинно католицькі». Очевидно, що в середині століття різні напрямки гуманістичної євангельської реформаційної думки перебували лише на самому початку організаційного і теологічного розмежування. До того ж, лютерани дістали законне право утворювати свої власні церковні структури. Протягом усього XVI ст. вони залишалися під юрисдикцією католицьких єпископів і капітулів, регулярно сплачували десятину та інші податки [16, с. 159].

В середині століття деякі представники католицької церкви намагалися стримати поширення Реформації і знову повернути суспільство в католицтво. Мікулаш Олаг після призначення єпископом Естергомським 1553 р. спробував ввести свою версію реформованого католицизму в шахтарських

містах, що призвело до прийняття «*Confessio Montana*». Коли папа Пій IV 1564 р. дозволив причастя під обома видами для чеських і сусідніх із ними єпархій, Олаг дозволив це у своїй єпархії, вважаючи, що такий крок полегшить навернення лютеран до католицизму. Щоб зміцнити хитку дисципліну в рядах священиків і проявити турботу про підготовку нових поколінь священнослужителів, він 1561 р. запросив представників нещодавно створеного «Братства Ісуса» у Трнаву. Однак його зусилля були марними. Після пожежі 1567 р. єзуїти залишили Трнаву, а після смерті Антона Вранчича 1573 р. архієпископська кафедра в Естергомі пустувала протягом 23-х років [15, с. 116].

Неоголошена, точніше фактична релігійна свобода проіснувала в Королівській Угорщині, а отже, на словацьких землях, протягом усього XVI ст. У сусідній Трансільванії релігійна свобода і віротерпимість були офіційно проголошені на сеймі 1545 р. Більш того, Фердинанд I у своїй боротьбі з османами і трансільванськими князями потребував підтримки, яку йому могли надати тільки магнати, дворяни і міста, більшість з яких приєдналися до одного з реформаційних рухів. Син і спадкоємець Фердинанда на престолі (з 1564 р.) імператор Максиміліан II, цілком імовірно, особисто симпатизував протестантизму. Безсумнівно, що до кінця його правління (1576 р.) в усіх підвладних йому землях протестантизм процвітав [15, с. 118].

Ця сприятлива ситуація почала змінюватися 1576 р. з початком правління старшого сина Максиміліана, Рудольфа II, який був палким прихильником католицької Контрреформації. Але, беручи до уваги ситуацію в Угорщині, він головним чином спирався на католицький клір і місіонерів, особливо єзуїтів і францисканців. У роки його правління єзуїти повернулися в словацькі землі й закріпилися в цілому ряді міст. 1586 р. Рудольф передав їм власність покійного настоятеля монастиря в комітаті у Турці, і єзуїти змогли організувати свій важливий центр у Клашторі-під-Зневом [15, с. 119]. З 1598 р. єзуїти працювали в Шале і пізніше навіть повернулися у Трнаву. Спочатку їхні спроби закріпитися в найбільш важливих бастионах протестантизму на словацьких землях не мали успіху. Єзуїти агресивно і вельми дієво прагнули рекатолізувати видних представників дворянства і містян, а також завоювати симпатії наступного покоління, ввівши безкоштовну освіту для всіх талановитих студентів. Їхній вплив і власність, особливо у придворних колах, зростали досить швидко, внаслідок чого сейми неодноразово намагалися заборонити єзуїтам володіти землею і навіть вимагали вигнати орден [16, с. 160].

У другій половині XVI ст. словацьке євангельське духовенство домінувало в різних церковних округах, поширюючи свій контроль на різні об'єднання духовенства, пасторські братства й това-

риства. Залишаючись за законом під юрисдикцією католицьких єпископів, останні поступово переходили до своїх власних сповідань, які після Аугсбурзького миру 1555 р. набули додаткової легітимності. Оскільки світ поширював віротерпимість на тих, хто дотримувався віросповідання, представленого Карлу V 1530 р. в Аугсбурзі, лютерани в Словаччині сподівалися, що завдяки своїм віросповіданням, заснованим на Аугсбурзькому сповіданні і представленим церковним і світським властям, на них також буде поширена віротерпимість.

У Словаччині, так само як і по всій Угорщині та Священній Римській імперії, теологічні суперечності почали наростати після того, як прихильники кальвіністського вчення також зажадали для себе терпимості, доводячи, що їхнє віровчення відповідає Аугсбурзькому. Після 1570 р. це призвело до поглиблення теологічного конфлікту й поділу євангелічних реформаційних рухів в Угорщині на три групи: лютеран, кальвіністів та антитринітаріїв [13, с. 90]. На словацьких землях лютеранство сповідувалося насамперед німецькомовним міським населенням і словаками й було найбільш розповсюдженим. Натомість серед угорців у центральній Угорщині і Трансільванії домінували кальвіністи. Антитринітаризм знайшов підтримку головним чином серед угорців Трансільванії.

Оскільки у словацьких протестантів завжди були тісні контакти з прихильниками Реформації в Німеччині, суперечності між послідовниками кальвінізму й лютеранами, а також між різними групами лютеран мали відгомін на словацьких землях. Ці суперечності, суть яких зводилася до правильного тлумачення віровчення Лютера та Аугсбурзького віросповідання, були пов'язані з підготовкою і прийняттям «Формули» (1577 р.) і «Конкордансу» (1580 р.) – збірки основ віровчення Лютера [13, с. 92]. «Формула» і «Конкорданс» були підготовлені групою теологів і спрямовані на вирішення спорів усередині самого лютеранства. «Конкорданс» повинен був також чітко визначити, які варіанти мали вважатися терпимими на основі Аугсбурзького миру 1555 р. [16, с. 161].

Оскільки в Угорщині другої половини XVI ст. існувала не менш складна суміш реформаційних поглядів, спочатку невелика група лютеран спробувала прийняти «Конкорданс» за доктринальний стандарт для євангеліків. Це призвело до запеклих особистих і теологічних суперечок, які вшухли тільки тоді, коли міські ради центрально-словацьких шахтарських міст в ім'я збереження громадського порядку і загального підходу до релігійних питань виступили на захист все ще крихкої «de facto» віротерпимості євангельського руху.

Дебати про прийняття «Конкордансу» перемістилися у східні комітати Спиш і Шариш. Вождем «конкордистів» був дворянин-лютеранин Юрай Горват Станчіч-Градецький, який у своєму маєтку

заснував академію, що стала однією з найпомітніших лютеранських шкіл на словацьких землях. Серед теологів-конкордистів були два перших видатних лютеранських теолога-словака – Еліаш Лані та Северин Шкултета.

Велика кількість трактатів, написаних у період цих суперечок, стали першими серйозними виданнями, надрукованими в Словаччині, особливо в друкарні, заснованій 1578 р. в Бардіїві Давидом Гутгезелем. Після провалу спроб знайти спільну мову між кальвіністами і лютеранами на сеймі, скликаному 1591 р. дворянином Тамашем Надашді в Чепрезі (територія сучасної Угорщини), конфлікт у східно-словацьких землях було поступово вирішено в ході ряду синодів і сеймів, що проходили в період від 1595 по 1599 рр. Як і шахтарські міста, Спиш і Шариш відреклися від кальвіністських, анабаптистських та антитринітаристських поглядів, але не прийняли й «Книгу згоди» в якості свого доктринального стандарту, оскільки вважали, що її прийняття може призвести до звинувачення в релігійному нововведенні й поставити під загрозу фактичну віротерпимість відносно них. Тому вони повернулися до своїх більш ранніх форм віросповідання [16, с. 162].

Висновки. Поширення на словацьких землях гуманістичних ідей, швидке зростання міст і соціальної структури суспільства сприяли введенню і розвитку нових елементів релігійного життя. Поява нових релігійних течій та реформаційних учень, боротьба з догматами католицизму підтверджують факт того, що населення намагалось сформувати власну релігійну структуру в країні та конституювати свої віросповідні засади З самого початку Реформації в Словаччині у 1520-х рр. і до кінця століття реформаційні процеси охоплювали практично всі словацькі терени. Їх масштаби чітко ілюструють прийняті віровизнання, відомі нам як «Confessio Pentapolitana», «Confessio Heptapolitana» і «Confessio Scepusiana», завдяки яким були закладені основи сучасної Євангелістської церкви Аугсбурзького визнання в Словаччині.

Реформація на словацьких землях з об'єктивних причин, насамперед унаслідок Контрреформації, не відіграла таку прогресивну роль, як у деяких західноєвропейських країнах, хоча її організаційні форми були демократичніші порівняно з відповідними формами католицької церкви. Офіційна Реформація не означала підготовки відповідей на всі соціальні запити. Але те, що на заміну латині до церковного життя було введено національну мову, посилює етнічний розвиток усіх національностей у містах, а головний її внесок у вигляді позитивного впливу на розвиток словацького народу, його культури, освіти і книгодрукування був повністю реалізований.

1. Bizoňová M. Reformácia a počiatky rekatolizácie na Spiši / Monika Bizoňová // Leonard Stöckel a reformácia v strednej Európe / Peter Kónya. – Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2011. – S. 129-138.
2. Bodnárová M. Počiatky reformácie v Košiciach / Miloslava Bodnárová // Acta Facultatis philosophicae Universitatis Šafárikanae. Historia 3. Spoločenskovedný zborník. – Presov: Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, 1994. – S. 38-49.
3. Bodnárová M. Reformácia v Bardejove v 16. storočí / Miloslava Bodnárová // Prvé augsburské vyznanie viery na Slovensku a Bardejov / Peter Kónya. – Prešov: Acta Collegii Evangelici Prešovensis V, 2000. - S. 85-91.
4. Bodnárová M. Reformácia vo východoslovenských kráľovských mestách v 16. storočí / Miloslava Bodnárová // Reformácia na východnom Slovensku v 16. až 18. Storočí / F. Uličný. – Prešov: Acta Collegii Evangelici Prešovensis II, 1998. – S. 19-38.
5. Bokes F. Dejiny Slovenska a Slovákov od najstarších čias po oslobodenie / František Bokes. – Bratislava: Slovenska academia vied a umeni, 1946. – 477 s.
6. Čaplovič D. Problematika cirkevných dejín 1517-1681 / Dušan Čaplovič. – Bratislava: Veda, 2001. – 147 s.
7. Daniel D. P. Knihy a šírenie reformácie v banských mestách / David P. Daniel // Kniha 1999-2000. Ed. Miroslava Domová. – Martin: Slovenská národná knižnica, 2001. – S. 94-103.
8. Daniel D. P. Výskum obdobia reformácie na Slovensku / David P. Daniel // Historický časopis. – 1989. – Ročník 37. – Číslo 4. – S. 572-592.
9. Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry. 3. / Zost.: Pavel Uhorskai, Július Alberty a kolektiv. – Liptovský Svätý Mikuláš: Transcius, 2002. – 504 s.
10. Klátik M. Leonard Stöckel – profil osobnosti / Miloš Klátik // Leonard Stöckel a reformácia v strednej Európe. – Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2011. – S. 10-19.
11. Kónya P. Konfesionalizácia na Slovensku v 16-18. Storočí / Peter Kónya. – Prešov: Prešovská univerzita, 2010. – 232 s.
12. Kónyová A. Kalvínska reformácia a Reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 16.-18. storočí / Annamária Kónyová, Peter Kónya. – Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2010. – 226 s.
13. Kvačala J. Dejiny reformácie na Slovensku / Ján Kvačala. – Liptovský Svätý Mikuláš: Transcius, 1935. – 303 s.
14. Petrik J. Dejiny slovenských evanjelických a. v. služieb Božích / Ján Petrik. – Liptovský Mikuláš: Transcius, 1946. – 321 s.
15. Veselý D. Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku / Daniel Veselý. – Liptovský Mikuláš: Transcius, 2004. – 384 s.
16. История Словакии / Пер. со словац. И. А. Богдановой, В. В. Марьиной; с англ. О. В. Хавановой. – Науч. ред. Ю. В. Богданов / Институт славяноведения РАН. – Москва: Евролинц, 2003. – 435 с.
17. Товтин Я. І. Суспільно-політичне становище словацьких земель у складі монархії Габсбургів (1526-1610 pp.): Монографія / Я. І. Товтин. – Передм. І. М. Ліхтя. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2011. – 160 с.

РЕЗЮМЕ

МАРТИН ЛЮТЕР И ОСОБЕННОСТИ РЕФОРМАЦИИ НА СЛОВАЦКИХ ЗЕМЛЯХ В XVI ВЕКЕ

Борис И. И. (Ужгород)

В статье рассматривается процесс проникновения и характер распространения Реформации на словацких землях в XVI в. Анализируются вопросы, связанные с оценкой внутреннего положения церкви, принятия и закрепления реформаторских идей, их значения в духовной жизни словацкого общества.

Ключевые слова: Мартин Лютер, Реформация, церковь, вера, лютеранство, евангелики, Бог, христианство, католицизм, духовенство.

SUMMARY

MARTIN LUTHER AND DISTINCTIVE FEATURES OF THE REFORMATION IN SLOVAK LANDS IN THE 16th CENTURY

I. Borys (Uzhhorod)

The article reveals the process of penetration and character of the Reformation spread in Slovak lands in the 16th century. The questions connected with the evaluation of the inner condition of the church, acceptance and consolidation of reform ideas, their meaning in the spiritual life of the Slovak society are analyzed in the article.

Keywords: Martin Luther, Reformation, church, faith, Lutheranism, evangelicals, God, Christianity, Catholicism, clergy.